

„Co je dosažitelné ze žebříku, mě nezajímá.“¹
Analýza a kritika resolutní interpretace
Logicko-filozofického traktátu

TOMÁŠ DOŠEK

Filozofická fakulta Univerzity Palackého. Katedra filozofie
Křížkovského 12. 771 80 Olomouc. Česká republika
dosek.tomas@gmail.com

RECEIVED: 23-05-2012 • ACCEPTED: 24-01-2013

ABSTRACT: This paper surveys a new approach to interpretation of Wittgenstein's *Tractatus Logico-Philosophicus* – the resolute reading. The proponents of the resolute interpretation (especially Cora Diamond and James F. Conant) have argued that the central point of *Tractatus* is § 6.54. The reading of the section should be *resolute*, which means the sentences in *Tractatus* are simply nonsense (*einfach Unsinn*). Thus, the *Tractatus*' aim is *not* a theory or doctrine of aspects of reality, language or their relation. On the other hand, the main point of the text should be *elucidation* of the reader's points. The paper analyses two assumptions in the resolute reading and submits criticism of them. The basis of the criticism is to verify the validity of resolute reading's assumptions by reference to *Notebooks*, *Prototractatus*, correspondence and some manuscripts and typescripts from the *Tractatus* period in Wittgenstein's thinking.

KEYWORDS: Elucidation – interpretation – ladder metaphor – resolute reading – *Prototractatus* – therapy – *Tractatus logico-philosophicus*.

¹ Wittgenstein (2000, Ms. 109, 208-209). Na Bergenskou edici dále odkazují pomocí „Ms.“ a „Ts.“ s číslem svazku a strany.

Na tomto místě bych zároveň rád poděkoval dvěma proponentům odlišných přístupů k *Tractatu*, jejichž četné podněty mi pomohly detailně sledovat odlišnosti obou interpretačních možností. Za vyjádření k mým kritickým připomínkám vůči *resolute reading* děkuji Logi Gunnarssonovi a Antonínu Dolákovi.

V této studii se věnuji aktuální diskusi nad sporem dvou interpretačních přístupů k *Logicko-filozofickému traktátu*. Nejprve představím jeho dosavadní chápání, abych se dále mohl věnovat tzv. rezolutní interpretaci či rezolutnímu čtení [*the resolute reading*] Wittgensteinova pojednání. Tento nový pohled aspiruje na to, převrátit naše dosavadní chápání *Tractatu* a dát wittgensteinovskému zkoumání nový směr. Vycházím z přesvědčení, že každé takové úsilí je nutné a priori nepřijímat ani neodmítat, ale nejprve důkladně prověřit, odhalit jeho skryté předpoklady a kritizovat. Právě to je cílem této studie.

Jak je možné vymezit v jazyce smysluplnost pomocí vět, které jsou samy nesmyslné? Wittgenstein se o to pokusil na konci *Tractatu*, kdy na položenou otázku odpovídá metaforou žebříku (Wittgenstein 1998, 178²). Přirovnává věty svého raného díla k jednotlivým příčkám, po nichž „lze vystoupit nad ně“, což pro čtenáře znamená výzvu rozpoznat věty jako nesmyslné, tedy „překonat“ a „odhodit“ je poté, co po nich vystoupí k poznání hranice vyslovitelnosti. Jenže jak je možné pomocí žebříku bez příček (nesmyslných vět bez jakéhokoli sdělení) vůbec někam vystoupit?

Potíž, která se tu objevuje, je kritériální: Jsou-li věty *Tractatu* nesmyslné, pak si musíme položit otázku, na základě jakého kritéria jejich nesmyslnost vlastně rozpoznáme. Z nesmyslných vět lze totiž sotva získat kritérium pro jakékoli rozlišování. Přesto se však autor *Tractatu* domnívá, že právě jeho text toto kritérium sděluje. Paradoxně platí, že nesmyslné věty formulují kritérium, podle něž jsou samy nesmyslné.

Tento spor vede celou řadu interpretů k závěru, že v *Tractatu* o žádnou hranici vyslovitelného či smysluplného nejde, protože chtít vymezit smysluplnost pomocí nesmyslu jednoduše nelze. Co je nesmyslné, nemůže *nic* sdělovat. Paragraf 6.54 je pak základním kamenem rezolutní interpretace, jež se staví do opozice vůči takovému čtení *Tractatu*, které převládalo od jeho vydání (1922) zhruba do konce 80. let.³ Právě tehdy se začíná diskutovat o

² Na *Tractatus* budu dále odkazovat jako na TLP s udáním čísla příslušného paragrafu.

³ Genealogie rezolutního čtení patrně začíná u inspirace pracemi S. Cavella (Cavell 1979), který se ovšem věnoval převážně *Filozofickým zkoumáním*. Za nejdůležitějšího předchůdce rezolutního čtení tak lze zřejmě považovat Petera Winche, který v souladu se svými pokračovateli kritizoval „metafyzickou“ interpretaci *Tractatu* – viz studii *Language, Thought, and World in Wittgenstein's Tractatus*, jež byla vydána již roku 1987 (srov. Winch 1992, 9nn.). Spřízněnost s rezolutním čtením vyjadřuje věnování Conantovy práce *The Method of the Tractatus* (2002, 425) právě P. Winchovi.

odlišných interpretačních přístupech, které na konci milénia vedly k „novému Wittgensteinovi“ (srov. Crary – Read, eds., 2011). Mezi jeho nejznámější zastánce patří James F. Conant a Cora Diamondová,⁴ kteří rezolutní styl výkladu vypracovali a konsekventně jej hájí. Oba autoři se přes dílčí difference principiálně shodují a sami hovoří o „an interpretative framework for understanding Wittgenstein’s *Tractatus*“ (Conant 2006, 172), který budu níže analyzovat.

Pro tento účel rozdělují studii do tří částí. V kapitole 2 předkládám dosavadní čtení § 6.54, které budu nazývat ontologickým.⁵ Jeho jádrem je myšlenka, že navzdory proklamované nesmyslnosti věty *Tractatu* přece jen sdělují či ukazují něco podstatného o vztahu jazyka a skutečnosti. V kapitole 3 předložím kritiku tohoto tradičního postoje z pozice rezolutního čtení.⁶ Ukážu, že rezolutní interpretace se zakládá na platnosti dvou tezí, a sice o svébytné kompozici *Tractatu* a jeho etickém smyslu, který má spočívat v sebepoznání čtenáře. V kapitole 4 budu tyto dvě teze kritizovat. Proti tezi první předložím tři námitky v dílčích subkapitolách, které na konkrétních místech z Wittgensteinových textů zpochybňují její platnost. Tezi druhou pak budu kritizovat tak, že ukážu, jak rezolutní interpretace nezdůvodněně předpokládá určitého čtenáře a zároveň objasním vnitřní nekonzistenci etického smyslu knihy, jak jej Diamondová s Conantem vykládají. V závěrečném resumé pak předložím návrh interpretace § 6.54 a krátce zhodnotím přínos rezolutní interpretace.

1. Entrée: § 6.54 jako jádro sporu

Metafora žebříku jako způsobu, jak nastínit překonání určitého rámce úvahy a vystoupit nad něj, není myšlenkou Wittgensteinovou (najdeme ji u Goetha, Schopenhauera, Mauthnera či Krause), ovšem podle zastánců re-

⁴ Conant (2007, 111) uvádí následující přehled zastánců rezolutního čtení: „Kevin Cahill, Alice Crary, Edmund Dain, Rob Deans, Piergiorgio Donatelli, Burton Dreben, Juliet Floyd, Warren Goldfarb, Logi Gunnarsson, Martin Gustafsson, Michael Kremer, Oskari Kuusela, Thomas Ricketts, Rupert Read, Matt Ostrow, and Ed Witherspoon.“

⁵ Tento postoj bývá nazýván také „tradičním“, „metafyzickým“ či „mystickým“.

⁶ Také nazýváno „terapeutickým“, „dekonstruktivistickým“, „postmoderním“, „nonesencialistickým“ či – v narážce na Kierkegaard – „ironickým“ čtením.

zolutního čtení tvoří pointu celého *Tractatu*. Nejdříve se na ni proto podívejme:

Moje věty objasňují [erläutern] tím, že ten, kdo mi rozumí, nakonec rozpozná, že jsou nesmyslné [unsinnig], když jimi – po nich – vystoupí nad ně. (Musí takříkajíc odkopnout žebřík, poté co po něm vylezl.)
Musí tyto věty překonat, pak uvidí svět správně. (Wittgenstein 2007, 83)

Nad § 6.54 vyvstávají přinejmenším čtyři okruhy otázek.

1. Co je to objasnění („moje věty objasňují“) filosofického problému? Proč je nutné, co je jeho předmětem a jak probíhá?
2. Jaký je status vět *Tractatu* („moje věty“)? Jaký je vztah autora a čtenáře („kdo mi rozumí“)?
3. Co znamená nějaký text „rozpoznat jako nesmyslný“?
4. Jaký je význam „překonání“ a co obnáší správný pohled na svět?

V této studii se budu věnovat podrobně především druhé a třetí otázce, neboť právě odpovědím na ně se rezolutní čtení věnuje zdaleka nejušlostněji (otázka první je z perspektivy rezolutní interpretace nahlížena jako bezpředmětná, odpověď na otázku poslední je pak konsekvencí objasnění otázky druhé a třetí).

2. Ontologická interpretace

Než se pustíme do analýzy rezolutního přístupu, považuji za vhodné představit krátký přehled čtení *Tractatu*, jež je vůči rezolutnímu oponentní. Conant dosavadní recepci *Tractatu* vidí jako dva principiálně odlišné typy čtení, když je dělí na větev pozitivistickou [the positivist reading] a takříkajíc mystickou [the ineffability reading] (Conant 2002, 374). Přes jistou schematicnost tohoto dělení je skutečně možné v tradici vysledovat dvě zmíněné tendence. Tu pozitivistickou přinesli členové Vídeňského kruhu, když si jako vyjádření shody zastánců svého programu zvolili slova z *Tractatu* proklamující v § 4.116 a Pref., že „co se vůbec dá říci, dá se říci jasně“ (Carnap – Hahn – Neurath 2006, 19). Co dělá toto čtení pozitivistickým, je především to, že *Tractatus* v očích novopozitivistů představuje formulaci zásad logicky správného jazyka, který má zobrazovat fakty. Vše ostatní je na nejvyšší vyjádření „životního pocitu“, což je ve vědecké výstavbě světa irele-

vantní, a proto také nebyla závěrečným pasážím (od § 5.6) *Tractatu* věnována vážnější pozornost.⁷ *Tractatus* je tedy primárně nahlížen jako příspěvek k projektu překonání metafyziky logickou analýzou jazyka.

Druhý způsob čtení se snaží vzít v potaz celý text (nikoli jen jeho logiko-formální obsah), tedy i pasáže týkající se subjektivity (§§ 5.631–5.633), mystična (6.44–6.45) a etiky (6.41–6.4321). Při tomto čtení se však před finální sedmou větou objeví zásadní zádrhel v § 6.54, kde se čtenář dozví hned na první pohled zarážející sdělení: To, co jste doposud četli, byl nesmysl.

Jak se s tímto problémem vypořádat? Řada vlivných interpretů (Ramsey, Malcolm, Rhees, Anscombová, Black, Kenny, Hacker, Pears, Schulte, Glock aj.) nabízí různá řešení, která se však v zásadě shodují v tom, že se snaží platnost teze o nesmyslnosti vět *Tractatu* oslabit. Jeden z prominentních obhájců ontologického čtení – Peter S. M. Hacker (1986, 18) – proto navrhuje rozlišovat mezi dvěma významy slova *Unsinn* (nesmysl). První typ bychom mohli nazvat zjevným nesmyslem [*misleading nonsense*], neboť evidentně porušuje pravidla logické syntaxe (to je např. „věta“ *Caesar je prvočíslo*, nebo otázka, „*zda je dobro více či méně identické než krásno*“ srov. TLP § 4.003).⁸ Pak je tu ale ještě druhý typ nesmyslu, který můžeme označit jako *nezjevný* nebo také objasňující [*illuminating nonsense*].⁹ Ten sice rovněž odporuje v přísném smyslu logické syntaxi, přesto však dokáže něco sdělit, zprostředkovat či naznačit – totiž to, že logickou syntaxi nelze vyslovit, ale pouze ukázat.

Proč vůbec rozlišovat tyto dva typy nesmyslů? Důvodem je motivace *Tractatu*, která spočívá ve vytyčení hranice „výrazu myšlenek“ (TLP Pref.). *Tractatus* usiluje o řešení „hlavního problému filosofie“, tedy o zodpovězení otázky, co skrze věty jazyka říci lze a co lze jen ukázat:

⁷ Pozitivistické čtení konvenuje s Russellovým úvodem a Ramseyho recenzí, tedy dvěma texty, které výrazně determinovaly prvotní recepci TLP. Russell ve své předmluvě poznamenává, že mystický tón určitých pasáží v něm vyvolal „sense of intellectual discomfort“ (Russell 1998, 284). Stejně tak Ramsey se ve své recenzi věnuje etice a mystice spíše okrajově (srov. Ramsey 1923, 477–478).

⁸ Wittgenstein (2009, 141) sám toto rozlišení používá ve *Filosofických zkoumáních* § 464: „Was ich lehren will, ist: von einem nicht offenkundigen Unsinn zu einem offenkundigen übergehen.“

⁹ Podobně rozlišuje i Glock (1996, 259).

The main point is the theory of what can be expressed (gesagt) by prop[osition]s¹⁰ – i.e. by language – (and, which comes to the same, what can be *thought*) and what cannot be expressed by prop[osition]s, but only shown (gezeigt); which, I believe, is the cardinal problem of philosophy. (Wittgenstein 1980, 252)¹¹

Ptejme se ale dále: Proč tuto hranici vůbec vytyčovat – proč je hlavním problémem filosofie hranice jazyka? Wittgenstein se domníval, že filosofické problémy jsou často jen pseudoproblémy, jejichž příčinou je používání nepřesného jazyka, kde mnohdy „totéž slovo označuje různými způsoby“ (TLP § 3.323; např. slovo *je* může být jednou kopulou, podruhé známkem rovnosti, potřetí výrazem existence). Záměrem *Tractatu* je tak formulovat takový „znakový jazyk, který je [omyly – T.D.] vylučuje tím, že nepoužívá tentýž znak v různých symbolech, ani znaky, které označují navenek stejným způsobem. Tedy znakový jazyk, „který je poslušen *logické* gramatiky – logické syntaxe“ (TLP § 3.325). Wittgensteinovo stanovisko v *Tractatu* však není zformulováno tímto jazykem, nýbrž jazykem běžným. Výrazy popisující nevyslovitelnou formu jazyka a světa jsou užívány právě z toho důvodu, aby Wittgenstein poukázal na filosofické problémy, jež způsobuje nepřesný jazyk. Pojmy *Tractatu* (např. *Gegenstand*, *Sachverhalt*, *Tatsache*) jsou tedy používány proto, aby se ukázalo, že nemají smysl. Pojmy tractatovské ontologie jsou pouze pojmy formálními, jako jsou věty *Tractatu* pouhými zdánlivými větami. Motivace je však jasná: „Zavádím tento výraz [formální pojem], abych objasnil důvod záměny formálních pojmů s vlastními pojmy, která se táhne celou starou logikou“ (TLP § 4.1216). Pokud navíc vezmeme v úvahu Wittgensteinovu „základní myšlenku [Grundgedanke]“ (§ 4.0312), pak dospějeme k tomu, že „logické konstanty nezastupují“ a že formální pojmy *Tractatu* z pohledu jazyka, který je poslušen logické gramatiky, nic neznamenají.

Skrze *zdánlivé věty* [Scheinsätze, TLP § 5.534] ovšem lze získat vhled do principu fungování logické syntaxe. Tím se však věty, které tento vhled mají zprostředkovat, stávají větami nesmyslnými, avšak přesto něco sdělujícími. Jak je to možné? Podle Wittgensteina dokážou zdánlivé věty ukázat, co se nedá říci, tedy ukázat, že chtít vyslovit nevyslovitelné je nesmysl. Po-

¹⁰ Hranatá závorka označuje editorské doplnění chybějících písmen v původním textu.

¹¹ Srov. rovněž: „Celý můj úkol spočívá v tom, vysvětlit podstatu věty.“ (Ms. 102, 63r) (deníkový záznam z 21.1.15).

kud jsou tedy zdánlivé věty podrobeny analýze, tak zjistíme, že „to, co mají říci, jen ukazují“ (Ms. 101, 51r¹²). Věty *Tractatu* jsou pak nesmyslné z pozice této analýzy (po jejím provedení), nikoli však z pozice před jejím provedením. Metafora žebříku vyjadřuje právě tento rozdíl – vystoupit po větách *Tractatu* znamená pochopit, že „co lze ukázat, nelze říci“ (TLP 4.1212). Věty jsou tedy nesmyslné z pozice ideálního jazyka („správného pojmového písma“ § 5.534), nikoli však z pozice, kdy vágní přirozený jazyk (tedy i jazyk *Tractatu*) „myšlenky přestrojuje“ (4.002). Ve větách *Tractatu* tak lze přes jejich nesmyslnost nahlédnout, že „věta vyjadřuje to, co nevím, co však vědět musím, abych ji vůbec mohl vyslovit“ (Ms. 101, 60r).

Přesně do tohoto pojetí dvojího nesmyslu míří kritika z pozice rezolutního čtení a poukazuje na jeho paradoxní důsledky. Tato striktnost v chápání nesmyslného výrazu pak převrací celý význam *Tractatu*. Na základě jaké argumentace se tak děje a jaké konsekvence to s sebou nese, ukážu v následující kapitole.

3. Rezolutní námítky

Objasňující či nezjevný nesmysl je oproti zjevnému jakýmsi hlubším nesmyslem – v jeho hloubce je možnost ukázat nevyslovitelnost logiky. Hlubší nesmysl (věty odporující logické syntaxi) by pak ale vlastně byl takřikajíc hlubším smyslem, neboť právě on by byl jako jediný s to vyřešit dříve zmíněný „hlavní problém filosofie“ (tzn. ukázat nevyslovitelnost syntaxe). Nesmysl by byl smyslem, což je vskutku do očí bijící spor. Rezolutní interpretace při výkladu *Tractatu* odmítá platit tuto cenu paradoxního závěru celého textu. Zavrhuje kompromisní pochopení nesmyslu a jasně říká, že žádné typy, stupně či druhy nesmyslů neexistují. Co je nesmyslné, je zkrátka nesmyslné a nic nesděljuje (Diamond 2000, 153; Conant 2002, 421; Conant 2006, 175-176; Gunnarsson 2000, 48-50).

Když rezolutní interpretaci vezmeme vážně a vztáhneme ji na dosavadní čtení *Tractatu*, pak zjistíme, že odmítnutí „objasňujícího nesmyslu“ vlastně znamená odmítnutí distinkce mezi *sagen* a *zeigen*, resp. možnosti o této distinkci jakkoli mluvit, a tedy ji chtít jazykem (prostřednictvím nesmyslnosti vět) „ukázat“. *De facto* to znamená, že distinkce mezi ukazováním a ří-

¹² Deníkový záznam z 20. 10. 14.

káním nebude vlastním sdělením *Tractatu*. Nebude jím proto, že vlastní text je přece nesmyslný a jako takový – přísně vzato – nic sdělit nemůže.

K čemu ale potom *Tractatus* číst, jestliže význam textu postrádá jakýkoli smysl? Rezolutní interpretace pracuje s tím, že ad absurdum domýšlí „etický smysl knihy“. Z dopisu, jenž Wittgenstein (1980, 96) v říjnu či listopadu 1919 (dopis není přesně datován) poslal Ludwigu von Fickerovi, víme, že právě takto [„Sinn des Buches ist ein Ethischer“] její smysl označil. Rezolutní interpretace tedy bere vážně nejen nesmyslnost vět knihy, ale zároveň i její etický význam, který ovšem nespatřuje v tezích knihy v podobě nějakého učení, nýbrž spíše v tom, co má ve čtenáři vyvolat a způsobit.

Zdá se to být ale neřešitelné dilema – jak může mít text sestávající z nesmyslných vět vůbec nějaký, nota bene etický smysl? Rezolutní čtení na tuto otázku dává odpověď a to tím způsobem, že přijímá platnost dvou následujících tezí:

1. Některé věty *Tractatu* nesmyslné nejsou.
2. Cílem knihy není teorie, ale obrat čtenáře v postoji k filosofii.

K předpokladu prvnímu je nutné poznamenat, že samotná pasáž 6.54 konstatující nesmyslnost dosavadního textu sama nesmyslná být nemůže (jinak by takové konstatování nemělo žádný význam a nevznikl by ani spor o objasňujícím nesmyslu). Jak Diamondová, tak Conant (a s nimi další rezolutní interpreti) jsou tak nuceni rozlišovat tzv. rámec [frame of the work] a vlastní text jako obsah [body of the work] *Tractatu* (Conant 2000, 216; Diamond 2000, 149n; Conant – Diamond 2004, 68; Gunnarsson 2000, 103). Rámec dle Conanta (2000, 216) sestává z následujících částí textu: Pref., §§ 3.32-3.326, 4-4.003, 4.111-4.112, 6.53-6.54. Rámecem jsou myšleny obsahově příbuzné pasáže, které se vztahují k záměru a výsledkům textu (Pref.), rozlišení mezi znakem a symbolem vč. zdůraznění jejich „smysluplného použití“ (3.32-3.326), přirozenému jazyku a významu filosofie (4-4.003, 4.111-4.112), „jediné správné metodě“ filosofie a metafoře žebříku (6.53-6.54).

Ke druhému bodu je vhodné zmínit přímo Conantova slova:

[Resolute readers] are committed to rejecting the idea that the author of the work *aims* to put forward substantive theories or doctrines. Wittgenstein tells us that the kind of philosophy he seeks to practice in this work consists not in putting forward a theory, but rather in the exercise of a certain sort of activity – one of elucidation. (Conant 2006, 174)

Vlastním záměrem *Tractatu* tedy není formulace či obhajoba určité teoretické koncepce jazyka (např. projekční teorie významu), nýbrž jeho cílem je, aby čtenář začal doslova dělat filosofii prakticky. To znamená především nahlédnout, že snaha o vyjádření hranice smysluplnosti nesmyslem je sama o sobě paradoxní, že tedy neexistuje nic jako objasňující či obsahový (substanciální) nesmysl. Conant (2002, 423) tento záměr nazývá „the Tractarian attack on substantial nonsense“, což konkrétně znamená: „the *Tractatus* aims to show that there is no such thing as substantial nonsense“ (Conant 2006, 176). Jestliže toto nahlédneme, nepoznáme nějakou novou tezi či teorii, nýbrž se „pouze“ zbavíme falešného přesvědčení o nutnosti takovou teorii hledat a chtít předpokládat. Teze o odmítnutí objasňujícího nesmyslu je předpokladem k naplnění záměru textu. Jádrem rezolutní interpretace je tedy přesvědčení, že nemáme rozumět textu, nýbrž sami sobě ve vztahu k záměru jeho autora (Diamond 2000, 156-157; Conant 1991, 158; Gunnarsson 2000, 84-85). Tuto na první pohled poněkud neobratnou myšlenkovou figuru nyní vysvětlím.

Záměrem autora *Tractatu* není přivést čtenáře k určité tezi či větě, nýbrž k porozumění tomu, co on (autor) sám textem zamýšlí: „In section 6.54 of the *Tractatus*, the author of the work does not ask us to understand his sentences, but rather to understand *him*“ (Conant 2007, 42). Rezolutní čtení tak bere vážně formulace, kde Wittgenstein hovoří o situaci, kdy právě *jemu* čtenář rozumí. Jednodušeji řečeno, nejde o to rozumět tezí *Tractatu*, nýbrž jejich autorovi, tedy tomu, co on těmito tezemi zamýšlel (srov. Diamond 2000, 155-156).

Jak je ale možné rozumět autorovi *Tractatu* bez úsilí porozumět větám *jeho* díla? Tady je právě nutné rozlišovat věty rámce a vlastní obsah textu – v rámcových poznámkách Wittgenstein jakoby promlouvá ke čtenáři bezprostředně, zatímco ve vlastním textu se jej snaží vystavit určité iluzi. Tato iluze spočívá právě v tom, že by mělo existovat něco jako objasňující nesmysl. Proč je ale této iluze zapotřebí a jaká je její povaha?

Iluze je součástí „objasňující strategie [elucidatory strategy]“ (Conant 2002, 421), jejímž účelem je objasnit nesmyslnost vytyčování hranice tím, že autor nechá čtenáře podlehnout jeho vlastnímu omylu. Omyl tradičního (ontologického) čtenáře spočívá v tom, že se domnívá, že takovou hranici je možné vytyčit. *Tractatus* je tedy napsán tak, aby čtenář uvěřil, že sděluje (rozuměj: ukazuje) určitou teorii jazyka. Proč to tak musí být? Protože jediné tím, že čtenář sám propadne záměně nesmyslu za smysl, se dá ukázat, že k této záměně má sklony. Wittgenstein chce dle rezolutní interpretace uká-

zat, že vést hranici v jazyce z pozice mimo jazyk končí nutně paradoxem. Účelem textu pak je, aby čtenář poznal, že každý takový projekt hranice je nesmyslný *per se*. Každá hranice je pouze iluzí hranice.

Pointou rezolutního čtení je pak ten moment, kdy čtenář sám na sobě pozná, že podlehl této iluzi. Jak ale poznat vlastní iluzi? Právě tak, že se čtenář domnívá, že věty *Tractatu* mají smysl, přesto je pak ale rozezná jako nesmyslné. Výsledkem je to, že nakonec nepozná nějakou filosofickou nauku, nýbrž jen a pouze vlastní tendenci k tomu podléhat iluzím. Iluze spočívá v tomto: věty *Tractatu* smysl mají, a následně – po jejich překonání pomocí žebříku – smysl nemají. Jenže to je, jak jsme viděli výše, zjevný spor. Výsledkem iluze je negativně řečeno spor celého ontologického projektu *Tractatu* a zároveň nemožnost někam vystoupit. Výsledkem rezolutního čtení je pak to, že se čtenář této iluze zbaví tím, že pozná, kde problém spočívá. Ten nespočívá v tezích či filosofické teorii, ale jen a pouze v něm samotném, v jeho „confused relation to the words“ (Conant 1991, 158). Totiž v touze chtít vyslovit nevyslovitelné a v touze projektovat smysl do pseudovět, kde žádný smysl být nemůže (Conant 1992, 217). Čtenář má tedy tendenci podléhat iluzím možnosti tuto nevyslovitelnost vyslovit – možnosti z nesmyslu vyrozumět, získat či pochopit něco smysluplného (Conant 1991, 158). Právě v rozpoznání absurdity takového počínání spočívá vlastní záměr objasnění *Tractatu*:

Thus the elucidatory strategy of the *Tractatus* depends on the reader's provisionally taking himself to be participating in the traditional philosophical activity of establishing theses through a procedure of reasoned argument; but it only succeeds if the reader fully comes to understand what the work means to say about itself when it says that philosophy, as this work seeks to practice it, results not in doctrine but in elucidations. And the attainment of this recognition depends upon the reader's actually undergoing a certain *experience* – the attainment of which is identified in §6.54 as the sign that the reader has understood the author of the work: the reader's experience of having his illusion of sense (in the 'premises' and 'conclusions' of the 'argument') dissipate through its becoming clear to him that (what he took to be) the *philosophische Sätze* of the work are *Unsinn*. (Conant 2002, 422)

Zjednodušeně řečeno, přesvědčivost *Tractatu* spočívá v jeho iluzornosti. Iluze je nástrojem, jak zprostředkovat čtenáři určitou zkušenost. Vidíme tu důležitý posun oproti ontologické interpretaci – filosofický text nepředsta-

vuje v podání rezolutní interpretace myšlenku, tezi či argument, ale činnost ve smyslu změny postoje čtenáře (filosofie „není naukou, nýbrž činností“ § 4.112). Jestliže samotný filosofický text nepřináší žádná konstruktivní (pozitivní) sdělení, pak musí jeho „poselství“ spočívat mimo něj – v interakci čtenáře a autora textu. Výsledkem je „logické ujasnění myšlenek [Klärung der Gedanken]“ (§ 4.112). Autor objasňuje pomocí iluze, resp. prostřednictvím jejího rozpoznání čtenářem. Domnělá teorie jazyka byla jen přáním myšlenky této teorie. Souhrnně řečeno, cílem *Tractatu* není vhléd do metafyzické povahy reality, nýbrž do zdroje přesvědčení o metafyzické povaze reality: „the aim of the latter is not insight into metaphysical features of reality, but rather insight into the sources of metaphysics“ (Conant 2002, 421). Poněkud emphaticky řečeno, čtenář *Tractatu* nepoznává svět, ale sám sebe (srov. Gunnarsson 2000, 85).

Cíl četby je proto terapeutický, *Tractatus* nesděljuje žádnou nauku, ani neučí nějaké specifické schopnosti v rozpoznávání nesmyslnosti (vždyt' „není učebnicí“ TLP Pref.). Místo toho se opírá o běžnou lidskou schopnost rozpoznat nesmyslnost v přirozeném jazyce. Rezolutní interpretace je tedy rezolutní v tom smyslu, že to, co ontologická interpretace považuje za místo, kam pomocí žebříku vylézt (jazyk poslušen logické gramatiky s jasně vymezenou hranicí smysluplnosti), považuje ona za poslední příčku žebříku. Vytýčení hranice pomocí ideálního jazyka bude tedy odhozeno spolu s žebříkem: „we have finished the work, and the work is finished with us, when we are able to throw the sentences in the body of the work – sentences about ‘the limits of language’ and the unsayable things that lie beyond them – away“ (Conant 2002, 424).¹³

4. Předpoklady rezolutní interpretace a jejich kritika

Východiska rezolutního čtení lze na základě dosavadního výkladu shrnout do dvou následujících tezí:

1. Některé věty *Tractatu* nesmyslné nejsou.
2. Cílem knihy není teorie, ale obrat čtenáře.

Obě tvrzení spolu souvisí tak, že čtenář uzná vlastní text [body] *Tractatu* jako nesmyslný nahlédnutím vlastní touhy po vyslovení nevyslovitelného

¹³ Podrobněji viz Conant (2006, 184). Srov. též Diamond (1991, 182n).

(Conant 2002, 423). Rezolutní interpretace tím převrací celý význam knihy a dokonce si nárokuje výrazně posunout porozumění *Tractatu* na vyšší úroveň oproti interpretaci ontologické (Conant – Diamond 2004, 46nn.). Proto budou nyní obě výše uvedené teze předmětem kritiky.

4.1. Některé věty *Tractatu* nesmyslné nejsou

Proti rozlišení rámce a vlastního textu předložím dvě námitky (4.1.1, 4.1.2), zároveň uvedu jednu protinámitku (4.1.3), kterou následně zpochybním.

4.1.1. Nedostatečné důvody rozlišení: motto a *Prototractatus*

Tvrzení první se zakládá na předpokladu rozlišení mezi rámcem a vlastním textem. Rozlišovacím znakem jsou takové pasáže, kde autor promlouvá přímo ke čtenáři nebo se vyjadřuje k povaze filosofie či záměru *Tractatu*. Jaké jsou však k této distinkci důvody? Rezolutní interpretace se snaží zdůrazňovat věty, které situují záměr *Tractatu* ke čtenáři, filosofii jako činnosti a objasňování. Otázkou nyní je, proč Wittgenstein v těchto rámcových větách neřekne to, co by mělo z rezolutní interpretace vyplývat. V samotném *Tractatu*, ani v textech, jež mu předcházely, tedy *Denících*, *Tajných denících*, *Poznámkách o logice* (*Notes on Logic*) a *Prototractatu*, se žádné explicitní rozlišení rámce a vlastního textu neobjevuje. V rukopisech nenajdeme žádné značky či poznámky, které by nás opravňovaly tu či onu poznámku počítat k rámci či vlastnímu textu. Conantovo (2000, 216) rozlišení příslušných pasáží (Pref., §§ 3.32-3.326, 4-4.003, 4.111-4.112, 6.53-6.54) tak bez relevantních důkazů či textových dokladů působí velmi nepřesvědčivě, ba až svévolně. Naopak lze najít konkrétní doklady, že Wittgenstein chápal své dílo jako jeden celek,¹⁴ na což poukazují nejen četné zmínky z korespondence, ale i odmítnutí možnosti, aby bylo dílo pro účely publikace rozděleno na dvě části nebo jakkoli dodatečně upravováno (konkrétní prameny budu analyzovat níže). To jen posiluje podezření, že rozlišování rámce a obsahu je interpretační svévolí. To nyní doložím pomocí analýzy motto *Tractatu*.

¹⁴ Ostatně Wittgenstein nazýval *Tractatus* vždy buď *knihou*, nebo *pojedinání* [Abhandlung].

Podle Conanta patří k rámci předmluva. Součástí předmluvy je však i motto textu,¹⁵ které bylo pro Wittgensteina zřejmě velmi důležité, neboť v obou dostupných strojopisech je motto na téže straně, na níž začíná předmluva (Ts. 202, 5; Ts. 203, 1). Wittgenstein (1973, 46-47) navíc na nutnost vytisknout motto spolu s předmluvou explicitně poukazuje v pokynech k publikaci Ogdenovi.¹⁶

Proč vůbec věnovat pozornost jedné větě na začátku knihy? Zřejmě se shodneme na tom, že autor si jako motto pro svoji knihu obvykle vybere takovou myšlenku, která nejlépe vystihuje její leitmotiv či význam. Podívejme se proto na motto *Tractatu* detailněji skrze jeho kontext. Motto pochází z následující pasáže téměř zapomenutého rakouského spisovatele a esejisty Ferdinanda Kürnbergera (kurzívou označuji slova, jež byla přejata do *Tractatu*):

Když se polovzdělance zeptám, jaký je rozdíl mezi antickým a moderním, mezi klasickým a romantickým uměním, tak mi ve velkém zmatku odpoví: Pane, tato otázka rozehvěje celé světy představ. To je látka pro celé knihy a zimní semestry. Když se však zeptám sečtělého a vzdělaného člověka, tak dostanu tuto odpověď: Pane, dá se to říci třemi slovy. Umění starých vycházelo z těla, umění novějších z duše. Umění starých bylo proto sochařské, umění novějších je lyrické, muzikální, krátce romantické. Bravo! Tak jsou celé světy představ, pokud jsou skutečně ovládnuty, vměstnány do jednoho bodu, *a vše, co člověk ví, co není jen zaslechnutý ruch a šum, dá se říci třemi slovy.*“ (Kürnberger 1877, 339-340)

Kürnberger formuluje stylistický ideál stručnosti – skutečné vědění lze vyjádřit stručně. Motto *Tractatu* bychom pak mohli parafrázovat takto: *Vše, co lze vůbec vědět, lze říci stručně a výstižně.* Stejnou intenci lze nalézt i u Krause, který mimo stručnost zmiňuje také „odpovědnost volby slov“ (Kraus 1974, 344). Vezmeme-li navíc v úvahu „etický smysl knihy“ spolu s jejím mottem, které vyjadřuje právě stylistický ideál stručnosti, pak je in-

¹⁵ Motto chybělo i v prvním českém vydání od J. Fialy, důvodem byla absence v německých vydáních, z nichž Fiala (Wittgenstein 1993, 5) překládal (motto bylo zahrnuto teprve do kritické edice *Tractatu*: Wittgenstein, 1998). Je paradoxní, že motto je přesně na tom místě, jako ve strojopisech, právě jen v Ostwaldově vydání (Wittgenstein 1921, 185), které Wittgenstein (1980, 123) poněkud nepřiměřeně označil za „pirátský tisk“.

¹⁶ Motto se objevuje i v korespondenci s Engelmannem, který Kürnbergerův text, jenž byl zdrojem motto, označuje za „velkolepý“ (Wittgenstein 2006, 23).

tence *Tractatu* poměrně jasná – co nejvýstižněji vyjádřit, co vyjádřit lze, protože čím výstižnější vyjádření bude, tím bude správnější, a tedy zároveň hodnotnější. To ostatně Wittgenstein (1998, 2) sám v předmluvě píše, když hodnotu svých myšlenek přímo odvozuje od způsobu jejich vyjádření („tato hodnota bude tím větší, čím lépe jsou myšlenky vyjádřeny“). Pak už může jen stěží překvapit, že Wittgenstein se při jednání o publikaci zajímal právě o Krausův názor na *Tractatus*.¹⁷ Zdá se tedy, že důvodem, proč na motto knihy není vzhledem k vymezení rámce brán z pozice rezolutní interpretace ohled, je spíše skutečnost, že je v rozporu s jejími záměry.

Zajímavé je rovněž vzít v úvahu genezi *Tractatu*. Jeho raná verze – *Prototractatus* – z ledna 1915 totiž obsahuje první stranu (Ms. 104, 3), na níž je soupis hlavních tezí očíslovaných 1, 1.1, 2, 2.1, 2.2, 3, 3.1, 3.2, 4, 4.1, 4.2, 4.3, 4.4, 5 a 6; přičemž sedmá věta chybí a o tezi 6.54 rovněž ani zmínky (věta 7 se nachází na s. 71, věta 6.54 na s. 86 rukopisu 104). Pokud se podíváme do vlastního textu, tak věty 6.53 a 6.54 *Tractatu* byly původně rozděleny do čtyř poznámek. Věta 6.53 *Tractatu* byla v *Prototractatu* rozdělena do 6.53 („Správnou metodou filosofie [...] některým znakům ve svých větách nedal význam.“) a 6.531 („Tato metoda by byla [...].“). Věta 6.54 *Tractatu* byla rozdělena do 6.54 a 6.55. Pasáž 6.55 Wittgenstein zcela vypustil a ponechal pouze reformulovanou první větu o správném pohledu na svět v § 6.54.¹⁸ Opět je velmi zvláštní, že by rámec byl od textu zcela oddělen. I kdyby ale na třetí straně rukopisu 104 byl pouze vlastní text, tak se musíme ptát, proč stejným způsobem nebyl někde jinde načrtnut rámec. I kdyby ale načrtnut byl, proč něco tak zásadního bylo nutné v konečné verzi výrazně upravovat a reformulovat?

Navíc je nutné poznamenat, že Wittgenstein své dílo chápal jako nerozdělitelný celek. Ostwaldovo vydání *Tractatu* začínalo názvem, věnováním

¹⁷ Wittgenstein (1980, 83) píše Engelmannovi: „Velmi rád bych ale věděl, co o ní [„mojí práci“ – T.D.] řekl Kraus. Kdybyste měl příležitost to zjistit, byl bych velmi potěšen. Možná ví něco Loos. Napište mi.“

¹⁸ Vyřazená poznámka 6.55 zní následovně (interpunkce se shoduje s originálem, překlad pochází z Wittgenstein 1998, 253):

„Musí věty překonat a pak vystoupí na správnou úroveň [k tomu, co se dá říci.] vzhledem ke světu.

V tom smyslu, v jakém existuje hierarchie vět, je možné rovněž mluvit o hierarchii pravd, negací atd. V tom smyslu, v jakém věty vůbec existují, existuje jen Jedna pravda [nur Eine Wahrheit] a [jen] Jedna negace [nur Eine Verneinung]. Nejnížší úroveň a operace mohou zastoupit celou hierarchii.“

Pinsentovi, mottem a předmluvou, přičemž dále následovala „Předmluva od Bertranda Russella“ (Wittgenstein 1921, 186), po níž teprve začínal vlastní text *Tractatu*. V korespondenci s Ogdenem však přesně toto rozdělení Wittgenstein (1973, 21) kritizoval a explicitně vyžadoval, aby byla předmluva vytištěna „bezprostředně“ před vlastním textem. Opět je otázkou, zda právě tato Wittgensteinem vyžadovaná celistvost textu dává možnost najít důvody pro rozlišování rámce a obsahu.

4.1.2. Námitka na základě jednoty textu: desetinné číslování

Další námitka vůči rozlišování rámce a vlastního textu spočívá v číslování jednotlivých pasáží *Tractatu*. Wittgenstein tento systém přejal z *Principia Mathematica* (srov. Russell – Whitehead 1910, 95), přičemž jedním z motivů byla zřejmě praktičnost, neboť systém umožňuje dodatečné vkládání vět do již hotového textu bez nutnosti jeho přepisování (např. mezi n.1 a n.2 lze vložit n.11 a na této úrovni pokračovat n.12, n.13 atd.).

Desetinná čísla „naznačují [andenten] logickou závažnost“ jednotlivých vět, resp. „důraz [Nachdruck]“, jaký je na ně kladen (Wittgenstein 1998, 4).¹⁹ V jediné poznámce pod čarou, kterou lze číst jako instrukci pro čtenáře, autor nenapsal nic o rozlišování jednotlivých částí textu, místo toho vysvětlil subordinaci jednotlivých tvrzení. Věta 6.54 je tedy „poznámkou k větě“ 6.5 a ta poznámkou k větě 6. Desetinné číslování ovšem vytváří nejen tuto takříkajíc vertikální úroveň, ale zároveň taktéž úroveň horizontální – větu 6.5 je tak možné číst jako pokračování v řadě vět 6.1, 6.2, 6.3 a 6.4.

Věta 6.54 tedy z perspektivy vertikální úrovně rozvíjí myšlenku „obecné formy věty“ (§ 6), což zjednodušeně řečeno znamená, že pravdivost komplexní věty je závislá jen a pouze na pravdivosti elementárních vět. Odvození jedné věty z jiné je možné díky operaci $N(\xi)$ (srov. § 5.233), přičemž předpokladem operace je interní relace struktur vět: „Operace je výrazem vztahu mezi strukturami jejího výsledku [výsledku operace, tzn. převedení jedné věty na druhou – T.D.] a jejich bází [bází operace, tzn. logické či strukturní možnosti převo-

¹⁹ Fiala zde (Wittgenstein 1993, 169) překládá nepřesně – *andenten* neznamená ukazovat (v tractatovské terminologii *zeigen*, v obou anglických překladech je *indicate*), nýbrž právě *jen* naznačovat. Překladatelskou nepřesností je zatíženo i pokračování první věty: „důraz, který na ně v tomto výkladu kladu“ je nepřesné, neboť Wittgenstein nehovoří o výkladu, ale o *Darstellung* – tedy znázornění (v obou angl. překladech *exposition*). Glombíčkův překlad (Wittgenstein 2007, 11) tyto chyby opravuje.

du – T.D.].“ (TLP § 5.22). Je přinejmenším zarážející, že věta 6.54 souvisí s tím, co má být dle rezolutní interpretace rozpoznáno jako iluzorní. Otázkou pak je, proč Wittgenstein očísloval větu 6.54 právě jako „poznámku“ k větě 6 – tedy k větě, která vypovídá nepřímě o logické povaze jazyka.

Přiznávám ovšem, že je obtížné přesně říci a obhájit, co vlastně desetinné číslování sděluje. Kupříkladu Max Black (1964, 2) jej dokonce nazývá „a private joke at the reader’s expense“. Domnívám se také, že Wittgensteinova slova o „logické závažnosti“ nelze brát příliš vážně, neboť např. „základní myšlenka“ textu se nachází ve větě 4.0312. Na druhou stranu číslování zjevně mělo ještě jiný účel než jen pomáhat při kompozici textu. Wittgenstein (1980, 103) to jasně sdělil v jednom z dopisů (5.12.1919) von Fickerovi: „Mimochodem řečeno musejí být desetinná čísla mých vět bezpodmínečně vytištěna, neboť ony samy dodávají knize přehlednosti a jasnosti a bez tohoto číslování by kniha byla nesrozumitelným chaosem.“ At’ už je ale význam číslování jakýkoli, jisté je, že podle jeho autora tu význam rozhodně je, tudíž nelze považovat za korektní Conantův postup, který tento význam zcela přechází a celou strukturu textu rozbíjí ve jménu vlastní interpretace.

4.1.3. Protinámítka a její zpochybnění: „mysl knihy je etický“

Existuje vůbec nějaký rozumný důvod, proč číst *Tractatus* jako text sestávající z rámce a vlastního obsahu? Diamondová (2000, 152) odkazuje na dopis, který Wittgenstein adresoval Ludwigu von Fickerovi (zakladateli kulturního žurnálu *Der Brenner* a potenciálnímu vydavateli *Tractatu*) a v němž předkládá konkrétní instrukce k četbě textu:

Protože by Vám to mohlo pomoci, napíši několik slov o své knize: Z její četby – jak s jistotou soudím – nebudete mnoho mít. Neboť jí totiž nebudete rozumět; její látka Vám bude připadat naprosto cizí. Ve skutečnosti Vám cizí není, neboť smysl knihy je etický. Kdysi jsem chtěl do předmluvy dát větu, která v ní teď ve skutečnosti není, kterou Vám ale nyní napíši, protože Vám možná poskytne klíč: Chtěl jsem totiž napsat, že moje dílo se skládá ze dvou částí: z té, která tu leží před námi, a ze všeho toho, co jsem *nenapsal*.

A právě tento druhý díl je tou částí, která je důležitá. Etické je totiž její knihou vymezeno takříkajíc zevnitř; a já jsem přesvědčen, že přísně vzato, jej lze vymezit JEN takto.

Zkrátka, domnívám se: Všechno, o čem *mnozí* dnes jen *žvaní*, jsem ve své knize zachytil tak, že o tom mlčím. A tím kniha, pokud se příliš

nemýlím, řekne mnohé, co byste sám chtěl říci, ale patrně nevidíte, že je to v ní řečeno. Nyní bych Vám doporučil přečíst *předmluvu a konec*, neboť zde je smysl knihy vyjádřen nejvíce bezprostředně. (Wittgenstein 1980, 96-97)

Wittgenstein skutečně hovoří o „dvou částech“, nicméně není tu ani slovo o rámci a vlastním textu, namísto toho je tou druhou částí „všechno to“, co napsáno nebylo – tedy právě to, co rezolutní interpretace odmítá jako poslední příčku žebříku. Kde jinde by se proklamované rozlišení rámcových a obsahových poznámek mělo objevit než právě v tomto „instruktažním“ dopisu? Nicméně by bylo možné namítnout, že Wittgenstein rámec a vlastní text rozlišoval, jen je tak neoznačoval. Dejme tomu, že rámcem se rozumí to, co v dopise označuje jako „předmluvu a konec“. Jenže je tu problém – není totiž vůbec zřejmé, co se oním koncem vlastně myslí. Pouze věty 6.53-6.54 to patrně nebudou, neboť hovoří-li Wittgenstein o etickém smyslu knihy, tak je oním koncem nejspíše ta část textu, kde se hovoří o etice – tedy věty 6.4-7.

Problém s předmluvou je rovněž nasnadě. Conant (2000, 197-198, 216; 2002, 424) a Diamondová (2000, 149) považují za jádro předmluvy pasáž, v níž se hovoří o vytyčení hranice myšlení a zdůrazňují Wittgensteinova slova (1998, 2), že „tato hranice může vést tedy jen v jazyku a to, co leží za touto hranicí, je prostě nesmysl [einfach Unsinn]“. Třetí a čtvrtý odstavec se tedy zdá podporovat nemožnost rozlišení různých typů nesmyslu – co je „prostě nesmyslem“ nemůže nic objasňovat. Proti tomu lze ovšem namítnout, že Wittgenstein v předmluvě formuluje i stanoviska, která přímo odporují rezolutní interpretaci. Vždyť již v první větě píše, že „knize bude rozumět jen ten, kdo se už jednou sám zamýšlel nad myšlenkami v ní vyjádřenými – či alespoň myšlenkami podobnými“. To podle mého názoru nelze chápat nijak jinak, než že text *Tractatu* („v ní vyjádřenými“) sděluje určité myšlenky, které jejich autor navíc považuje za nezpochybnitelné: „Proti tomu se mi jeví *pravdivost* zde sdělených myšlenek nepochybná a definitivní.“ (Wittgenstein 1998, 2-3).

Nabízí se předmluvu číst z hlediska motta textu už proto, že Kürnbergův a Krausův ideál stručnosti a exaktnosti vyjádření je jasně přítomen v tom, že Wittgenstein se snaží co nejlépe „udeřit hřebík na hlavičku“.²⁰

²⁰ Ve Fialově překladu (Wittgenstein 1993, 7) předmluvy tato věta chybí, v Glombíčkově již nikoli. Celá pasáž zní následovně: „Má-li tato práce nějakou hodnotu, pak spočívá ve dvojím. Zaprvé v tom, že jsou v ní vyjádřeny myšlenky, a tato hodnota je tím větší,

Když vezmeme v úvahu motto knihy a intenci předmluvy, pak nezbyvá než připustit, že se terapeutický ideál rezolutní interpretace rozplývá v nepřesvědčivosti svého zdůvodnění.

4.2. Cílem knihy není teorie, ale obrat čtenáře

Budu ale maximálně vstřícný. Přijmeme proto předpoklad, že rezolutní interpretace je z hlediska pramenů korektním čtením *Tractatu*. Pokud se na ni podíváme tímto způsobem, pak je nasnadě, že musíme vzít v úvahu ty pasáže textu, v nichž Wittgenstein hovoří ke čtenáři. Právě toto zdůrazňují jak Conant, tak Diamondová při interpretaci § 6.54: „Moje věty objasňují tím, že ten, kdo mi rozumí, nakonec rozpozná, že jsou nesmyslné, když jimi – po nich – vystoupí nad ně.“

Oporou rezolutní interpretace jsou slova „ten, kdo mi rozumí“. Podle Diamondové (2000, 150) je tato volba formulace „signifikantním momentem [significant point] knihy“, který má především zdůraznit kontrast mezi rozuměním nějaké osobě a rozuměním tomu, co tato osoba říká. Conant (1991, 159) zase zdůrazňuje distinkci mezi *objasněním* (skrže věty), *rozuměním* (čtenář rozumí autorovi) a *rozpoznáním* (vět jako nesmyslných).²¹ Odhlédněme teď od toho, že žádné takové zvýraznění se v rukopisech ani dvou strojopisech neobjevuje, a zkusme si položit otázku po záměru *Tractatu* dle rezolutní interpretace. Cílem má být rozpoznání vlastní náchylnosti k metafyzickým spekulacím, což se děje tak, že čtenář rozumí *autorovi* nesmyslného textu:

In section 6.54 of the *Tractatus*, the author of the work does not ask us to understand his sentences, but rather to understand *him*. Resolute readers take this particular nicety of formulation to be tied to the way in which we are supposed to come to see, regarding those sentences of the work that are at issue here, that there is nothing that could count as understanding *them*. (Conant 2006, 173)

Právě rozlišení mezi porozuměním textu a porozuměním autorovi vytváří pro rezolutní interpretaci prostor pro sebepoznání. V tom, že propadneme

čím lépe jsou tyto myšlenky vyjádřeny – tedy čím lépe se podařilo udeřit hřebík na hlavičku“ (Wittgenstein 2007, 8).

²¹ Je příznačné, že Conant ve svých textech (1991, 159; 2000, 174 a 208; 2002, 377 a 424; 2006, 173; 2007, 42 a 116) při citaci § 6.54 zasahuje do textu tak, že zvýrazňuje pro svoji interpretaci důležitá slova (zdůraznění – typicky kurzívou – však vždy příznává).

iluzi, rozpoznáme, že domnělá teorie vztahu mezi jazykem a světem patří k žebříku – že je sama součástí iluze. Problémem rezolutní interpretace je, že právě v tomto momentě zůstává poměrně dost vágní. Zkrátka není zcela jasné, jakým způsobem se má toto rozpoznání odehrávat.

Zřejmě tomu bude ale tak, že čtenář sám o sobě musí věty *Tractatu* rozestat jako nesmyslné tím, že pochopí, že pomocí nesmyslu není možné cokoli vymežit či ohraničit. Tato schopnost se přitom neopírá o žádnou speciální schopnost rozpoznání nesmyslnosti. Conant vyzdvihuje v § 6.54 slovo rozpoznat (erkennen) – tento moment je důležitý, protože rezolutní interpretace předpokládá, že čtenář bude na věty *Tractatu* aplikovat to, co už zná – běžné rozpoznání nesmyslnosti. Tento rekurs k přirozenému jazyku se opírá o § 5.5563, podle nějž „všechny věty našeho běžného jazyka jsou fakticky, jak jsou, logicky dokonale uspořádané.“ Co je pak vlastně rozpoznáno? Rozpoznáno je to, že co je nesmyslné, nemůže nic ukazovat. Rozpoznána je tedy zároveň naše touha chtít vyslovit nevyslovitelné. A právě tuto touhu má *Tractatus* podle rezolutní interpretace terapeuticky utiřit:

The heart of the Tractarian conception of logic is to be found in the remark that ‘we cannot make mistakes in logic’ (§ 5.473). The burden of the *Tractatus* – and much of Wittgenstein’s later writing – is to try to show us that the idea that we can violate the logical syntax of language rests upon a confused conception of ‘the logical structure of thought’ – that there is no distinction to be drawn between deep nonsense and mere nonsense. (Conant 1991, 158)

Jenže je tu problém – jak má být vlastně možné pomocí nesmyslu vůbec něco poznat. Možná nelze pomocí nesmyslu poznat povahu jazyka, ale jak má být možné poznat sebe? Zde Diamondová (2000, 162) zavádí termín „imaginativního porozumění [imaginative understanding]“. Imaginace se týká toho, že skrze svoji představivost pochopíme někoho, kdo se snaží vyjádřit nesmysl (právě proto je nutné rozumět autorovi), a zároveň pochopíme marnost takového počínání. Tím, že pochopíme autora textu, který se snaží vyjádřit nesmysl, zároveň pochopíme nesmyslnost, marnost a zbytečnost takového počínání na sobě samých:

My point then is that the *Tractatus*, in its understanding of itself as addressed to those who are in the grip of philosophical nonsense, and in its understanding of the kind of demands it makes on its readers, supposes a kind of imaginative activity, an exercise of the capacity to enter

into the taking of nonsense for sense, of the capacity to share imaginatively the inclination to think that one is thinking something in it. (Diamond 2000, 157-158)

Conant (1992, 218) hovoří o „imaginativní identifikaci [imaginative identification]” čtenáře a toho, kdo se snaží vyslovit nesmysl. Tím, že Wittgenstein chce (zdánlivě) vyjádřit nesmyslné, umožňuje čtenáři, aby postupně rozpoznal nesmyslnost takového úsilí: „Wittgenstein’s aim in the *Tractatus* is to lead the philosopher from the original ‘disguised’ piece of nonsense (to which he is attracted) through this network of (apparent) logical relations to some more patently nonsensical (pseudo-)consequence.“ Conant přirovnává Wittgensteinovu strategii ke Kierkegaardově, u nějž spatřuje obdobnou intenci v textu *Konečný nevědecký dodatek k Filosofickým drobkům*. Kierkegaard sám se o něm vyjadřuje jako o „obratu v celé své spisovatelské činnosti“, když objasňuje svoji dosavadní „pseudonymní estetickou produkci“ (Kierkegaard 2003, 91). Co zde má být společné se záměrem *Tractatu*? Stručně řečeno, Kierkegaard (2003, 90) se v zájmu své ideje obnovy křesťanství snaží estetického čtenáře „do pravdy vklamat“. To spočívá v tom, že autor textu „nezačne přímo tím, co chce sdělit, ale začne tak, že představu druhého přijme s vážností“²² (Kierkegaard 2003, 91). Vychází přitom z přesvědčení, že estetický čtenář je v zajetí iluze (estetického klamu), a proto by se přímé sdělení minulo účinkem. Nepřímá metoda sdělení je tedy způsobem, jak se zmateným čtenářem navázat kontakt a obrátit jej, neboť „smyslový klam se nikdy neodstraní přímo, pořádně jen nepřímou“ (Kierkegaard 2003, 82).²³ Podle Conanta volí Wittgenstein obdobnou strategii nepřímého sdělení – tj. zastává ad absurdum stanovisko, s nímž nesouhlasí, a prostřednictvím demonstrace nesmyslnosti takového postoje přesvědčí čtenáře o nutnosti změny vlastního postoje.

Co je na této analogii věcně správně? Wittgenstein začal číst Kierkegaardovy texty během první světové války (přesně datovat nelze, v rukopisech jsou první zmínky až v r. 1931), patrně je ovšem znal již od roku 1914 prostřednictvím Theodora Haeckera, který o Kierkegaardovi publikoval studie

²² Formulačně jsem upravil původní první osobu na osobu třetí; význam je plně ve shodě s originálem – T. D.

²³ Conant (1992, 217) tuto pasáž přímo cituje. Problém analogie s Kierkegaardem spočívá ovšem také v tom, že Wittgenstein žádný *Konečný nevědecký dodatek*, tj. spis, který by objasnil nepřímou spisovatelskou činnost, nikdy – na rozdíl od Kierkegarda – nena-psal.

v časopisech *Der Brenner* a *Die Fackel*, které Wittgenstein (srov. 1980, 102) četl. Ke Kierkegaardovým textům se dostal prokazatelně nejpozději v létě 1917, kdy mu jeho sestra poslala několik výtisků, o které ji požádal (Wittgenstein 1996, 48). Pokud vezmeme v úvahu ranou verzi *Tractatu* – tedy *Prototractatus* (Ms. 104) – a srovnáme jej s Conantovým přesvědčením o Wittgensteinově záměru nepřímého sdělení *Tractatu*, tak je vskutku zářející, že něco tak fundamentálního, jako celý význam textu, dokázal Wittgenstein zformulovat, aniž by po tom byla v jeho denících stopa, ba dokonce aniž by měl vůbec k dispozici Kierkegaardovy texty. Pokud tedy má být hypotéza o nepřímém sdělení správná, tak ji buď Wittgenstein nepřejal od Kierkegaarda (a pak je Conantova analogie chybná), anebo – což je, domnívám se, zdaleka nejjednodušší vysvětlení – Wittgenstein nepřímé kierkegaardovské sdělení v *Tractatu* prostě nepředpokládá. Kdyby tomu tak nebylo, zdálo by se naprosto přirozené, že by se autor k někomu, kdo používá stejný styl komunikace se čtenářem, přinejmenším někdy vyjádřil. Zatímco s Krausem se autor *Tractatu* různými způsoby srovnával (či chtěl srovnávat),²⁴ v případě Kierkegaarda lze tuto tendenci v textech najít jen stěží. V této souvislosti je zajímavý pozoruhodně sebereflektující postřeh, který si Wittgenstein zaznamenal na začátku dubna 1931:

Je myslím, pravda, když se domnívám, že jsem ve svém myšlení vlastně jen reproduktivní. Myslím, že jsem nikdy *nevynalezl* [erfunden] žádné myšlenkové hnutí, ale že mi bylo vždycky někým dáno a já se ho pouze vášnivě chopil pro své objasňující dílo [Klärungswerk]. Tak mě ovlivnili Boltzmann, Hertz, Schopenhauer, Frege, Russell, Kraus, Loos, Weininger, Spengler, Sraffa. (Ms. 154, 16r)

Spočívá-li podle Conanta filosofie skutečně v objasňování v kierkegaardovském stylu, pak je otázkou, proč se Wittgenstein „nechopil“ ve svém *Klärungswerk* právě Kierkegaarda. Ještě silnější pochybnost o Conantově hypotéze se objeví, vezmeme-li v úvahu Ms. 183, v němž se Wittgenstein vyjadřuje právě ke Kierkegaardově metodě nepřímého autorství, kterou označuje jako „trik“. Píše o něm:

Kierkegaardovy spisy v sobě mají jakési pokušení a to je přirozeně úmyslné, byť si nejsem jist; zda je zamýšleno právě *takové* působení, které na

²⁴ Srov. pozn. č. 20 této studie. Viz rovněž Ms. 183, 104: „Často jsem si lámal hlavu s tím, že nejsem lepší než Kraus [...]“. Dále srov. Ms. 136, 92b; Ms. 183, 30–31.

mne mají. [...] Myšlenka, že někdo používá nějaký trik, aby mě k něčemu přiměl, je nepříjemná. Je jisté, že k tomu (tohoto triku použít) je třeba velké odvahy a že já bych tuto odvalu – ani v nejmenším – neměl; ale je otázkou, zda, kdybych ji měl, by bylo správné jej použít. (Ms. 183, 123)

Wittgenstein tedy Kierkegaardovu metodu nepřímého sdělení dobře znal, jak je ovšem zřejmé – zdaleka s ní nebyl srozuměn tak, jak by si snad Conant přál. Zajímavé je rovněž Wittgensteinovo vyjádření ke Kierkegaardovi, které se přímo týká hranice vyslovitelného:

Člověk má nutkání narážet na hranice jazyka. Pomyslete např. na údiv, že vůbec něco existuje. Ten údiv nemůže být vyjádřen otázkou, a neexistuje ani žádná odpověď. Vše, co bychom chtěli říci, může být a priori jen nesmyslem. Přesto však narážíme na hranice jazyka. Toto narážení viděl rovněž Kierkegaard a dokonce je docela podobně pojmenoval (jako narážení na paradox). Toto narážení na hranici jazyka je *etikou*. Jistě považují za důležité, aby se všemu tomu žvanění o etice – jestli existuje poznání, hodnoty, zda je možné definovat dobro atd. – učinila přítrž. [...] Ale tato tendence, toto narážení, *na něco poukazuje*. (Wittgenstein 1984a, 68-69)²⁵

Netvrdím, že Wittgenstein nebyl ovlivněn Kierkegaardem, ba dokonce se lze domnívat, že kierkegaardovská perspektiva může ledasco v tractatovských otázkách objasnit. Ostatně byl to právě Kierkegaard, jehož Wittgenstein v jednom z rozhovorů označil za „nejhlubšího myslitele“ 19. století (Drury, 1992, 130).²⁶ Popírám však, že je jím ovlivněn tak, jak Conant předpokládá – tedy ve smyslu formování svého vztahu ke čtenáři. Výše uvedený citát dokonce jasně dokládá, že nesmyslné není „einfach Unsinn“, ale

²⁵ Wittgenstein o této tendenci rovněž hovoří na konci své *Přednášky o etice*. Bylo by ovšem chybou zmíněnou paralelu brát příliš doslova. Jen velmi stručně: Kierkegaard narážení na hranice chápe především ve smyslu „vášně rozumu“ (Kierkegaard 2005, 48). Wittgenstein naproti tomu hovoří spíše o „nutkání [Trieb]“ (Wittgenstein 1984a, 68), či „tendenci“ (ibid. 93). Naproti tomu Conant (2007, 45) tyto difference přechází a zdůrazňuje zde souvislost.

²⁶ Tento kierkegaardovský rys Wittgensteinova myšlení poněkud přehlíží Peter Hacker, který jej chápe – patrně pod vlivem konfrontace s Conantem – především ve smyslu ironie a specifického pojetí autorství (srov. Hacker – Kanterian 2001).

že tato snaha o vyslovení nevyslovitelného něco sděluje – „na něco poukazuje“.

Další potíž rezolutního čtení ve zdůrazňování vztahu autora a recipienta jeho textu spočívá v předpokladu určitého pojetí čtenáře. Rezolutní interpretace se opírá o předpoklad, že *Tractatus* je určen těm, kteří se snaží vyslovit nevyslovitelné tím, že se pokoušejí o teorii, jenž vymezí hranice vyslovitelnosti. Je tomu ale opravdu tak? Wittgenstein skutečně v § 6.54 hovoří o tom čtenáři, který *mu* rozumí,²⁷ přičemž na formulaci „kdo mi rozumí“ trvá i při komunikaci s Ogdenem (1973, 51). Za obrat ke čtenáři je možné ostatně považovat hned první větu předmluvy: „Této knize bude asi rozumět jen ten, kdo se už jednou sám zamýšlel nad myšlenkami v ní vyjádřenými – či aspoň myšlenkami podobnými.“ Nabízí se otázka: Kdo je vlastně adresátem *Tractatu*? Samotná kniha poskytuje jen velmi málo indicií, přesto je poměrně překvapivé, že její autor sice proklamuje lhostejnost k jiným filosofům („je mi lhostejné, zda to, co jsem myslel, už přede mnou myslel někdo jiný“), hned záhy však vyjadřuje vděčnost „znamenitému dílu G. Fregeho“ a pracím „přítele pana Bertranda Russella“ (Wittgenstein 1998, 2). V dopisu z 10. března 1919 Wittgenstein informuje Russella o tom, že dopsal knihu, kterou zamýšlí vydat po návratu domů a přitom vyjadřuje sebevědomě následující přesvědčení: „I think I have solved our problems finally.“ (Wittgenstein 1980, 250). O tři dny později píše Russellovi znovu (1980, 251), přičemž z jeho formulace lze vyčíst, že právě Russella považoval (srov. „our problems“) za možná vůbec nejdůležitějšího čtenáře své knihy:

I wish I could copy it [the book – T.D.] out for you; but it's pretty long and I would have no safe way of sending it to you. In fact you would not understand it without a previous explanation as it's written in quite short remarks. (This of course means that *nobody* will understand it; although I believe, it's all as clear as crystal. But it upsets all our theory of truth, of classes, of numbers and all the rest.)

Následovalo dohodnutí s Russellem na předmluvě, o čemž Wittgenstein informoval 28. 12. von Fickera. Podle něj je Russellův text vhodným pro vydání z toho důvodu, že „knize zajistí určitý okruh čtenářů“ (1980, 104). Myslím, že tyto poukazy, stejně jako zdroj Wittgensteinových myšlenek u Fregeho a Russella, jsou dobrým důvodem se domnívat, že *Tractatus* je adresován právě jim. Tedy čtenářům, kteří se již zamýšleli nad „kardinálním

²⁷ „... ten, kdo mi rozumí [der, welcher mich versteht]“.

problémem filosofie“, kterým není nic jiného než hranice mezi tím, co se dá říci, a tím, co lze jen ukázat.

Vidíme tedy, že konkrétní textové doklady přímo či nepřímo vyvrací relevanci rezolutního čtení. Jeho největší slabinou ovšem není ani tak pochybnost z hlediska pramenů či vágnost tvrzení a zdůvodnění, ale následující předpoklad: Nesmyslnost textu je možné prostřednictvím imaginativního porozumění uchopit jako iluzi jeho autora. Jenže rezolutní interpretace je přece rezolutní právě tím, že co je nesmyslné, je zkrátka nesmyslné a nelze pomocí toho cokoli sdělovat. Oklika přes imaginaci nepůsobí příliš přesvědčivě, neboť z nesmyslnosti nějakého textu nutně neplyne vůbec nic – není tedy pravda, že z něj plyne sebepoznání. Dalo by se ale namítnout, že ne všechny věty *Tractatu* jsou nesmyslné – jeho funkce (objasnění) se projevuje právě při kombinaci rámce (jak číst text) a vlastního textu. Na to je ovšem nutné namítnout, že – jak jsem ukázal výše – je rozlišení mezi rámcem a obsahem jen stěží udržitelné, protože textově nerelevantní.

5. Resumé: interpretace § 6.54 a falešné dilema

Rezolutní interpretace dokáže být velmi silnou kritikou potíží ontologické interpretace, zároveň jí nelze upřít alespoň při prvním pohledu jedno-
duchost a snad i jistou eleganci. Jenže se ukázalo, že tyto kvality rezolutní interpretace jsou vykoupeny předpoklady, jejichž závazkům nelze dostat. Chybou rezolutní interpretace je už samo východisko, kdy je konec knihy (§ 6.54) považován za její ústřední motiv. Namísto toho, aby se rezolutní interpretaci vypořádali např. s mottem textu nebo celou předmluvou, podřídí svému striktnímu pojetí nesmyslu ze závěru knihy interpretaci celého předchozího textu. Rezolutní interpretace je navíc založena na zdůvodněních, která nejsou validní, to znamená, že pro ně není možno nalézt dostatečnou oporu ve Wittgensteinových textech. Jako *interpretace* tedy selhává hned na dvou úrovních: Rozlišení rámce a obsahu je neudržitelné, neboť se stejnou relevancí by bylo možné nalézt v *Tractatu* i oporu pro jiné interpretace. Primární cíl v etickém obratu čtenáře skrze nesmyslnost textu je rovněž příliš krajní pozicí, neboť Wittgenstein prokazatelně navazoval na Russella a Frega, zatímco domnělá inspirace Kierkegaardem, jak se snaží Conant sugerovat, je spíše vágní a týká se nikoli vztahu autora a čtenáře, ale spíše Wittgensteinova vztahu ke křesťanské víře a jeho úvah o autenticitě náboženské zkušenosti.

Na druhou stranu by odmítnutí rezolutní interpretace nemělo zastrít, že terapeuticko-etické motivy hrají jak v *Tractatu*, tak v pozdějším myšlení velmi důležitou roli. Ostatně samotná myšlenka rezolutní interpretace může být pro mnohé čtenáře Wittgensteinových textů jistě velmi podnětná a jako *rozvinutí* tractatovských myšlenek je bezpochyby inspirativním filosofickým impulsem (např. formulací otázky vztahu autora a díla).

Otázkou ale zůstává, jak vlastně § 6.54 pochopit. Prokázat nesprávnost jednoho interpretačního postupu má význam hlavně tehdy, když se podaří předložit rozumnou alternativu. Nemyslím si, že je nezbytně nutné postulovat dvojí typ nesmyslu, jak to činí Hacker nebo Glock. Nutné by to bylo tehdy, kdybychom museli chápat § 6.54 právě rezolutním způsobem. Pokuším se ukázat, že to nutné není. Učiním to tak, že prokážu platnost následujícího tvrzení: Terminologie *Tractatu* není striktní (jednoznačně daná). Proto ani *Unsinn* v § 6.54 neznamena nutně nesmyslnost celého dosavadního textu. Wittgenstein (1973, 19) při rozhovorech s Ogdenem o překladu sám vykazuje pozoruhodnou volnost ve své terminologii a Ogdena přímo vyzýval, aby překládal smysl, nikoli jednotlivá slova knihy:

The translation as you said, was in many points by far too literal. I have very often altered it such that now it doesn't seem to be a translation of the German at all. I've left out some words which occur in the German text or put in others which don't occur in the original etc. etc. But I all ways did it in order to translate the *sense* (not the words).

Z této perspektivy pak ani příliš nepřekvapí, že v textu, jehož krystalická čistota je vydávána za terminologickou preciznost, se hned dvakrát objeví věta, která je řečena doslova „mimochodem [beiläufig gesprochen]“ (TLP §§ 2.0232 a 5.5303). Ostatně i při komunikaci o překladu Wittgenstein Ogdena několikrát vyzývá, aby používal běžný jazyk: „The expression [obecná forma věty „es verhält sich so und so“ in § 4.5 – T.D.] must be one used in every day language to express that something or other is the case.“ (Wittgenstein 1973, 30²⁸). Tím samozřejmě nechci říci, že by Wittgenstein neusiloval o jasné vyjadřování, ukazuje se však, že jasnost měla být spíše výstižností než formálně přesnou analytickou terminologií.²⁹ Chci říci, že

²⁸ Podobně (1973, 24) i v § 3.001.

²⁹ Což samozřejmě neznamena, že by Wittgenstein svoji terminologii (zvláště mezi §§ 3.2 a 5.5) nevysvětloval. Navíc v případě § 4.122 přímo „zavádí“ nový výraz. Více k terminologii viz Kienzler (2009, 227–229).

Krausův ideál výstižnosti je snadné zaměnit za Carnapův ideál exaktnosti, z čehož pak pramení celá řada pseudoproblémů. Co tato terminologická uvolněnost znamená pro interpretaci § 6.54?

Rezolutní interpretace vykládá celou knihu na základě rámce, k němuž počítá jak 6.53, tak 6.54, ale tato souvislost není náležitě objasněna, neboť rezolutně je čtena pouze nesmyslnost vět *Tractatu*.³⁰ Naproti tomu v § 6.53 stojí:

Správnou metodou filosofie by vlastně bylo [wäre eigentlich]: neříkat nic než to, co se říci dá, tedy věty přírodovědy – tedy cosi, co nemá s filosofií nic co do činění –, a kdyby pak chtěl někdo říci něco metafyzického, upozornit ho, že jistým znakům ve svých větách nedal význam. Tato metoda by toho druhého neuspokojovala [wäre für den anderen unbefriedigend] – neměl by pocit, že ho učíme filosofii – avšak *právě ona*³¹ by byla jedinou správnou metodou [sie wäre die einzig streng richtige]. (Wittgenstein 2007, 83)

Za zásadní zde považuji kondicionál: Správnou metodou filosofie by bylo, říci jen to, co říkají přírodní vědy. Tedy nikoli: Správnou metodou filosofie je, říci jen to, co říkají přírodní vědy. Kondicionál jasně sděluje, že této „jediné správné metody“ není dosaženo. Tomu zároveň odpovídá jistá terminologická volnost ve snaze o formulaci vět *Tractatu* v přirozeném jazyce při jeho překladu.

Právě tento rozdíl vyjádřený kondicionálem v § 6.53 umožňuje dobře vysvětlit metaforu žebříku v následujícím paragrafu: „Moje věty objasňují tím, že ten, kdo mi rozumí, nakonec rozpozná, že jsou nesmyslné, když jimi – po nich – vystoupí nad ně.“ Tu je možné parafrázovat následovně: Věty *Tractatu* objasňují, že říci jen to, co se říci dá, je možné pouze na základě takové koncepce jazyka, který je vytvořen podle pravidel logické syntaxe. Jestliže takový jazyk vytvoříme, *pak* budou i věty *Tractatu* rozpoznány jako nesmyslné. Objasnění se tedy netýká, jak se domnívají Conant s Diamondovou, vlastní touhy po vyslovení nevyslovitelného, ale principiálního přesvědčení o tom, že má-li být možné stanovit kritérium nesmyslnosti, pak je to možné jen pomocí logické syntaxe. Věty *Tractatu* jako nesmyslné (= zfor-

³⁰ Není popírána souvislost obou paragrafů, ale – jak poznamenává Diamondová (2000, 155) – „is not the point“, což jí dále umožňuje přesunout výklad do souvislosti rozumění autorovi, nikoli textu (2000, 156n).

³¹ Toto *zdůraznění* shodné s originálem ve Fialově překladu chybí.

mulované běžným jazykem) rozpozná tedy ten, kdo bude správně používat jazyk (= dle logické syntaxe). Toho je však možné dosáhnout teprve tehdy, jestliže bude jasno v principiálním motivu a zdůvodnění „jediné správné metody“. Právě toto základní východisko jako důvod pro analýzu se *Tractatus* snaží sdělit.

Závěrem bych zároveň k současné diskusi mezi ontologickými a rezolutními interprety rád poznamenal, že tato diskuse zřejmě vykazuje znaky falešného dilematu. To spočívá v tom, že čtenář *Tractatu* má na vybranou buď Wittgensteinovi podsouvat jasnou a komplexní teorii jazyka, nebo existenciální sebepoznání. Myslím, že toto dilema je nesprávné, neboť každá interpretace se musí řídit elementárními zásadami textové kritiky a argumentační korektnosti. Teprve poté je možné akcentovat různá témata ve Wittgensteinových rukopisech. Z toho, že těchto témat je na desítkách tisíc stran rukopisů nepřeborné množství, plyne zřejmě i to, že snaha o úplnou a vyčerpávající interpretaci je možná pouze za cenu zdůrazňování určitých aspektů na úkor jiných. Na tom samozřejmě není nic špatného, pokud je to explicitně vysvětleno a zdůvodněno. Možná že právě tento rys platí i pro samotný *Tractatus*. Je to filozofický text, který zkrátka nemusí být konzistentní či prostý myšlenkových chyb, o precizní a přísné terminologii – jak jsem ukázal – ani nemluvě.

Literatura

- BLACK, M. (1964): *A Cambridge Companion to Wittgenstein's Tractatus*. London: Cambridge University Press.
- CARNAP, R. – HAHN, H. – NEURATH, O. (2006): Vědecké pojetí světa – Vídeňský kroužek. In: Fiala, J. (ed.): *Analytická filosofie: První čítanka*. Plzeň – Nymburk: O.P.S., 14-37.
- CAVELL, S. (1979): *Claim of Reason*. New York: Oxford University Press.
- CONANT, J. (1991): The Search for Logically Alien Thought: Descartes, Kant, Frege, and the *Tractatus*. *Philosophical Topics* 20, No. 1, 115-180.
- CONANT, J. (2000): Elucidation and Nonsense in Frege and Early Wittgenstein. In: Crary – Read (eds.) (2011), 174-217.
- CONANT, J. (2002): The Method of the *Tractatus*. In: Reck, H. E. (ed.): *From Frege to Wittgenstein: Perspectives on Early Analytic Philosophy*. New York: Oxford University Press, 374-462.
- CONANT, J. (2006): Wittgenstein's Later Criticism of the *Tractatus*. In: Pichler, A. – Säätelä, S. (eds.): *Wittgenstein: The Philosopher and his Works*. Vienna: Ontos Verlag, 172-204.

- CONANT, J. (2007): Mild Mono-Wittgensteinianism. In: Crary, A. (eds.): *Wittgenstein and the Moral Life: Essays in Honour of Cora Diamond*. Massachusetts: MIT Press, 31-142.
- CONANT, J. – DIAMOND, C. (2004): On Reading the Tractatus Resolutely: Reply to Meredith Williams and Peter Sullivan. In: Kölbel, M. – Weiss, B. (eds.): *The Lasting Significance of Wittgenstein's Philosophy*. London: Routledge, 46-99.
- CRARY, A. – READ, R. (eds.) (2011): *The New Wittgenstein*. London: Routledge.
- DIAMOND, C. (1991): *The Realistic Spirit: Wittgenstein, Philosophy, and the Mind*. Cambridge: MIT Press.
- DIAMOND, C. (2000): Ethics, Imagination and the Method of Wittgenstein's *Tractatus*. In: Crary – Read (eds.) (2011), 149-173.
- DIAMOND, C. (2004): Introduction to “Having a rough story about what moral philosophy is”. In: Gibson, J. – Huemer, W. (eds.): *The Literary Wittgenstein*. New York: Routledge.
- DRURY, M. O'C. (1992): Bemerkungen zu einigen Gesprächen mit Wittgenstein. In: Rhees, R. (ed.): *Portraits und Gespräche*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 117-141.
- ENGELMANN, P. (2006): Erinnerungen an Ludwig Wittgenstein. In: Wittgenstein, L. *Wittgenstein – Engelmann: Briefe, Begegnungen, Erinnerungen*. Innsbruck – Wien: Haymon, 83-133.
- GLOCK, H.-J. (1996): *A Wittgenstein Dictionary*. Malden: Blackwell Publishers.
- GUNNARSSON, L. (2000): *Wittgensteins Leiter*. Berlin: Philo.
- HACKER, P. M. S. (1986): *Insight and Illusion: Themes in the Philosophy of Wittgenstein*. Oxford: Clarendon Press.
- HACKER, P. M. S. (2000): Was He Trying To Whistle It? In: Crary – Read (eds.) (2011), 353-388.
- HACKER, P. M. S. (2001): When The Whistling Had to Stop. In: Charles, D. – Child, W. (eds.): *Wittgensteinian Themes: Essays in Honour of David Pears*. Clarendon Press, 13-48.
- HACKER, P. M. S. – KANTERIAN, E. (2001): *Peter Hacker: Interview with Edward Kanterian, November-December 2001*. [online] last revision 23th of July 2007 [cit. 2012-03-15]. <<http://www.michael-funken.de/information-philosophie/philosophie/kanterian.html>>.
- KIENZLER, W. (2009): Die Sprache des *Tractatus*: klar oder deutlich? Karl Kraus, Wittgenstein und die Frage der Terminologie. In: Gebauer, G. – Goppelsröder, F. – Volbers, J. (eds.): *Wittgenstein – Philosophie als „Arbeit an Einem selbst“*. München: Wilhelm Fink, 223-247.
- KIERKEGAARD, S. (2003): *Má literární činnost*. Brno: CDK.
- KIERKEGAARD, S. (2005): *Philosophische Brosamen und Unwissenschaftliche Nachschrift*. München: DTV.
- KRAUS, K. (1974): *Magie der Sprache*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- KÜRNBERGER, W. (1877): *Literarische Herzenssachen. Reflexionen und Kritiken*. Wien: L. Rosner.

- MAURER, M. (2009): Is the Resolute Reading Really Inconsistent? Trying to Get Clear on Hacker vs. Diamond/Conant. In: Munz, V. – Puhl, K. – Wang, J. (eds.): *Language and World. Contributions of the 32nd International Wittgenstein Symposiums*. Kirchberg am Wechsel: Austrian Ludwig Wittgenstein Society, 256–258.
- RAMSEY, F. P. (1923): Tractatus Logico-Philosophicus – Review. *Mind* 32, No. 128, 465–478.
- RUSSELL, B. (1998): *Tractatus Logico-Philosophicus: Introduction*. In: Wittgenstein, L. *Logisch-philosophische Abhandlung – Tractatus logico-philosophicus: Kritische Edition*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 258–287.
- RUSSELL, B. – WHITEHEAD, A. N. (1910): *Principia Mathematica: Volume I*. Cambridge: University Press.
- VOLBERS, J. (2006): Philosophie als Lehre oder als Tätigkeit? Über eine neue Lesart des *Tractatus*. *Allgemeine Zeitschrift für Philosophie*, 2, 153–169.
- WINCH, P. (1992): Sprache, Denken und Welt in Wittgensteins *Tractatus*. In: Winch, P.: *Versuchen zu verstehen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 9–28.
- WITTGENSTEIN, L. (1921): Logisch-Philosophische Abhandlung. *Annalen der Naturphilosophie*. Band 14, 185–262.
- WITTGENSTEIN, L. (1973): *Letters to C. K. Ogden with Comments on the English Translation of the Tractatus logico-philosophicus*. Oxford: Basil Blackwell.
- WITTGENSTEIN, L. (1980): *Briefwechsel mit B. Russell, G. E. Moore, J. M. Keynes, F. P. Ramsey, W. Eccles, P. Engelmann und L. von Ficker*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- WITTGENSTEIN, L. (1984a): *Wittgenstein und der Wiener Kreis*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- WITTGENSTEIN, L. (1984b): *Tractatus logico-philosophicus – Tagebücher – Philosophische Untersuchungen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- WITTGENSTEIN, L. (1993): *Tractatus logico-philosophicus*. Přel. Jiří Fiala. Praha: Oikoymenh.
- WITTGENSTEIN, L. (1996): *Familienbriefe*. Wien: Verlag Holder-Pichler-Tempsky.
- WITTGENSTEIN, L. (1998): *Logisch-philosophische Abhandlung – Tractatus logico-philosophicus: Kritische Edition*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- WITTGENSTEIN, L. (2000): *Wittgenstein's Nachlass: The Bergen Electronic Edition* [program CD-ROM]. Ver. 3.11.3. Bergen: University of Bergen – Oxford University Press.
- WITTGENSTEIN, L. (2006): *Wittgenstein – Engelmann: Briefe, Begegnungen, Erinnerungen*. Innsbruck – Wien: Haymon.
- WITTGENSTEIN, L. (2007): *Tractatus logico-philosophicus*. Přel. Petr Glombíček. Praha: Oikoymenh.
- WITTGENSTEIN, L. (2009): *Philosophische Untersuchungen*. Revised 4th edition by P.M.S. Hacker and J. Schulte. Oxford: Blackwell Publishing.